

Városok önismerete

Helytörténészek sűrűn jegyzetelhetnek mostanában, ha nyomon akarják kísérni utcák, városnegyedek elnevezésének változásait. A névadás mindenkor a fennálló vagy átalakuló társadalmi rendszerek, illetve a vezetősorok vallomása történelmi, művelődési eszményeikről. A nemzeti történelem nagy alakjainak megbecsülésén túlmenően az utcák és terek elnevezéséből kiolvasható az is, hogy miként látja az adott helység önmagát, múltját, egykori jeles szülőiteit vagy közéleti embereit. Vagyis: mi a *hely szelleme*, ami régebbi fogalom a mi magyar városainknál és falvainknál, már a rómaiak használták a kifejezést, *genius loci*, a házak, vidékek védőszellemére.

Egy-két éve sorra cserélik le az utcák névtábláit. Az újjárendezés jegyében és hevében azonban nemegyszer a szándékolt nemzeti jóvátétel, a magyar történelem és a helyi história igazán kiemelkedő nagyjainak tiszteletére szinte az ellentétbe csap át. Szegeden levették Bajcsy-Zsilinszky Endre névtábláját, Budapest egyik kerületében Dózsa György utcája tűnt el. Nemzeti hagyományaink közveszélyes félreértését mutathatnák ezek a tünetek, ha nem fakadnának tömény tudatlanságból. A régmúlt és a közelmúlt történelmének megbízható ismeretében aligha juthatnának a mai városatyák arra a döntésre, hogy törölendő minden névtábla, amelyik az utóbbi negyvenöt esztendőben került az utcák, terek házára.

Nem nagyon értem a dolgok logikáját. Egyik budapesti kerületben törlik Dózsa utcáját, a másikban tovább őrzik az ámitás román nagymesterének, Petru Grozának a rakpartját. Miután a szobrait ledöntötték Bukarestben és Déván is. Ha valaki törésre méltó a magyar emlékezetből, az Petru Groza, akinek álnok ígéretesei, megtévesztései, valójában a román nacionalizmus szolgálatában megjátszott „magyarbarátsága” legnagyobb szerepet játszott az erdélyi – és az anyaországi – nemzeti tudat megbénításában.

Bajcsy-Zsilinszky Endre neve helyett ama szegedi utcanévtáblára az került fel, hogy Fekete Sas. Talán így hívták valamikor. Csakhogy idő közben egy „népért síró” bocskoros békesi nemes életét adta a magyar függetlenségért.

Efféle tévedések elsősorban az eltelt évtizedeket, különösen az 1945 utáni első éveket jellemezték. Az akkori buzgólkodásról őrzök egy anekdotát, nagyon ideillik. Az erdélyi Felsőbányán 1945-ben egy helyi új vezér elhatározta, hogy rendet teremt a városi könyvtárban, Tolsztoj Leo? Gróf volt a nyomorult! Jól tudott írni? Akkor is vissza a hátsó sorba, ne nagyon vegye észre senki! Ki is hajíthatnám a könyveit... Rákosi Viktor? Hm, meg kell gondolni, elvtársak. Hátha szegről-végről rokona Rákosi elvtársnak? Becsüljük meg a mi Rákosi Viktorunkat. Ide, a fő helyre, az első sorba tegyük, a sor elejére. Mit számít, hogy az R betű az ábécé vége felé található? Nekünk most már hatalmunk van mindenben, még az ábécé rendjét is felcserélhetjük, ha akarjuk...

Nem szoktam nevetni ezen az anekdotán.

Egyazon tudatlanság bogáncsa nem mindig egyforma tövist terem. Néha merőben ellenkezőjét. Mostanság kapott új nevet jó néhány utca Pestújhelyen, miként erről a XV. kerületi önkormányzat közlönye – a *Városházi Napló* – tudósított. A lap igen dicséretes módon meg is magyarázta a névváltozások indokait, rövid ismertetőket közölve az utcák új névgazdairól. Az egyik ismertető így hangzik: „*Károlyi Sándor út*: Az eddigi Ifjúgárda út, a Pozsonyi utca és az Ajándék utca között. Károlyi Sándor gróf (1668–1743) nagybirtokos, II. Rákóczi Ferenc tábornagyaként a kuruc ügy árulója, amiért a Habsburgok hatalmas birtokkal és grófi ranggal jutalmazták. Az utca eredeti nevét kapta vissza.”

Álmélkodhatik a tájékozatlan pestújhelyi polgár: olyan nagy dicsőség az árulás, hogy utcát érdemel? A negyed polgára persze nem történész, nem köteles tudni azokról az újabb tudományos értelmezésekről, kutatásokról, amelyek egészen más színben tüntetik fel ama Károlyi Sándor grófot. Ő még valójában úgy tanulta az iskolában, hogy Károlyi elárulta a kuruc szabadságharcot, amikor a majtényi síkon, 1711-ben letette a fegyvert. Történészeink ma egy másik képet rajzolnak Károlyi Sándorról: a realista nemzetmentőét. Nyolceztendei szabadságharc után a szerencse végképp elpártolt a kuruc seregtől. II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemsege, hatalma Szatmár, Szabolcs, Ung, Ugocsa, Máramaros tájaira zsugorodott össze, éppen arra a vidékre, ahonnan a felkelés 1703-ban elindult, Rákóczi inkább Lengyelországban időzik, várja a kedvező nemzetközi fordulatot, elsősorban I. Péter orosz cár katonai segítségét, de hiába. A kuruc csapat főparancsnoka Károlyi Sándor, vele szemben egy magyar főúr, gróf Pálffy János a labanc vezér. A kuruc tábor számbelileg jóval kisebb, egész Erdélyben a Habsburg-ármádia az úr, utánpótlási vonulataitól el van vágva. A nemesek, a menekültek, de a vitélző rend tagjai is kilátástalannak látják a további küzdelmet. Pálffy Jánosnak könnyű dolga lenne, ha támadást indítana a kurucok ellen. Bécsből erélyes parancsa van erre, mégsem támad, hanem tárgyalásokat kezdeményez. Az egyezkedés Rákóczitól sem idegen, a fejedelem is találkozik Vaján a labanc generálissal. De Rákóczi nem hódolhat meg, a történelem rendelete szerint neki a magyar ellenállást kell jelképeznie. Károlyi Sándor köti meg a paktumot, a nemesi rendek jóváhagyásával. Így lesz egymással századokon át ellenkező, ellentétes jelkép Rákócziból és Károlyiból. Igazságos volt-e ez az ítélet? Bánkúti Imre történész, akinek a munkájára támaszkodtam gondolatmenetemben, így sommázott: „A szatmári béke kompromisszum volt a rendi-nemzeti erők és az abszolutizmus között; pozitív és negatív vonásokkal. Az előbbieket közül első helyen kell említenünk azt, hogy megmentette a függetlenségi háborút és az országát a katasztrofális katonai vereségtől, s annak összes politikai következményétől. Valószínű, hogy egy másfajta befejezés végzetes lett volna az etnikai állományban az előző évszázadokban katasztrofálisan megfogyatkozott magyarságra. A rendi-nemesi nemzet kereteinek fenntartása tehát, a sok retrográd vonása ellenére, lehetőséget biztosított a további nemzeti fejlődéshez.”

Nem is volt olyan holtbiztosan „áruló” tehát Károlyi Sándor, mint ahogy a *Városházi Napló* ismertetéséből kitűnik. Valószínű, hogy a szerkesztő a jellemzést egyszerűen kimásolta valamelyik régebbi lexikonból vagy történelmi traktátumból, amelyekben ez a kép él a tábornokról.

Igazi baj ezzel az ismertetéssel nem is ez. Lényegesebb tévedés – amelyik ugyanígy a kellő ismeretek hiányából ered – az, hogy a szatmári Károlyinak semmi köze nem volt Pestújhelyhez, az utca régen nem az ő nevét viselte, és nyilván most sem ő „kapta vissza”. Károlyi Sándor gróf, a hadvezér idejében ez a helység még egyáltalán nem létezett. Szántóföldek voltak ott. Károlyi-birtok. Gazdája – szintén gróf Károlyi Sándor – 88 évvel a kuruc generális halála után született. Konzervatív nagybirtokos volt, az agráriusok vezére. Kik is voltak ezek az agráriusok? A lexikonok eligazíthatnak. Olyan politikai csoportosulás tagjai a múlt századi Magyarországon, akik a gabona piaci értékesítésének jobb lehetőségeit, a mezőgazdaság állami támogatását, védővámok bevezetését követelték. Felléptek az ipari fejlesztés merkantil szemléletével szemben. Szervezetük, az országos Magyar Gazdasági Egyesület 1835-ben alakult és 1945-ig maradt fenn. 1868-tól évente gazdakongresszust tartott, és nyitottabbá vált a parasztgazdák irányában is. (Ennek megfelelője volt a Magyarország keleti részén 1844-ben alakult Erdélyi Gazdasági Egyesület, 1939-től Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, amely 1936-ban felvállalta a kiscsárdák érdekvédelmét és sorozatos előadásaival, *Erdélyi Gazda* című szaklapjával felbecsülhetetlen szolgálatot tett az erdélyi magyar gazdák szakmai nevelésének.) Károlyi Sándor gróf erőteljes szociális érzékről tett tanúságot. A mai Pestújhely területén elterülő birtoka egy részét felparcelláztatta és a házhelyeket méltányos áron juttatta a letelepülni vágyóknak, a mai városnegyed „alapítóinak”. Károlyi Sándor gróf tudósként is jeles férfiú volt, 1881-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. Gazdaságpolitikusként, vagy úgy mondanám, nemzetgazdászként 1898-ban megalapította a Hangya Szövetkezetek mozgalmát. Ez kiterjedt Erdélyre is, egészen a negyvenes évek második feléig, mikor a román hatalom felszámoltatta.

Egy ilyen tudatos nemzetépítő – a Széchenyi István-típusú arisztokraták közül való – megérdemli, hogy „utcája” legyen Pestújhelyen. Meg sem kellett volna fosztani ettől. Tisztességének helyreállítása kapcsán, éppen a róla szóló tájékoztatás, felületes összetévesztése egykori szatmári rokonával, figyelmeztet: ennyire elmosódott, eltűnt városaink emlékezte?

Fel kell tennünk a kérdést, hogy volt-e egyáltalán? Ha rövid évtizedek „elfújhatják”, mint a pernyét. Volt bizony, nagyon is volt, mélyebb és tartósabbnak tetsző a falvak önismereténél, hagyományörzésénél. Hiszen a városokban többnyire jegyzőkönyvek, majd később újságcikkek, nyomtatott kiadványok rögzítették a múlt idők helyi történelmét, alapításokat, gyarapodást vagy éppenséggel fogyást, járványokat, színi előadásokat, a gazdasági és művelődési élet nyomait. Falvakon ez főként szájhagyomány szinten rögzítődött, mégis elevenebbnek tetszik. Kisebb helységekben ugyanis rendszerint ugyanaz a közösség, egyazon családok egymást követő nemzedékei élnek és hagyományozzák tovább az emlékezetre méltó dolgokat. A tájainkon felgyorsult iparosodás az utóbbi száz évben, a városok lakosságának felduzzasztása „lyukacsossá” tette az urbánus emlékezetet, hamar átszivárog rajta, eltűnik belőle a múlt idők hagyománya. Budapest vagy a nagyvárosok lakói, régiek és újak még össze se tudtak szokni igazán, hogy közösséget alkothassanak, nem ritka eset, hogy egy-egy tömbház lakói legfennebb látásból ismerik egymást. Kevés az igazán közös élmény, az egybekapcsoló hangulat, öröm vagy bánat; ezeket magunkban és szűkebb családuinkban éljük meg.

Elhidegülnék környezetünkötől, és a végén el fogunk idegenedni saját magunktól is.

Ennek veszélyét, miként a modern élet sok más kihívását, előbb érezte meg, ismerte fel a kisebbségbe szorult magyarság. Erdélyben, a Felvidéken vagy a Délvidéken ugyanis a mesterségesen felduzzasztott városok idegen nyelvi és kulturális tengerében gyorsabban eltűnhetik a hajdaniak megtartó öröksége, közösségi hagyománya, mint mondjuk Budapesten vagy az anyaországi városainak változó, de magyarnak maradó közegében.

Erdélyi városok magyar lakossága, tapasztalataim szerint, öt évtizede ösztönösen keresi az egymás felé vezető utat, igyekszik kialakítani a maga mikroközösségeit, amelyek néha csak egy-egy családi kört, baráti kompániát tesznek ki, de nem ritkán szélesebb ölelésűek. Különbön nemcsak a kisebbségi magyar számára létigény, hogy a tömbházak rengetegében ne csak lakjon, de valahogy jól is érezze magát benne, ne csak dolgozzon az üzemekben, de ismerje is azok múltját. Érdekes jelenséget figyeltek meg a világ mamutvárosaiban. Az öt- vagy tízmilliós lakosú világvárosok élete mind jobban „szethullik” városnegyedek szerint, az egyes negyedek „belterjes” öntudatot, önismeretet alakítanak ki, olyant, amilyent a városlakó tényleg képes átfogni az érzelmeivel és ismereteivel. Mi más lenne ez, mint az otthonosság érzetének elemi vágya a rohanó iramú mamutvárosok veszedelmesen elmagányosodott emberének lelkében?

Budapest „történelmi” kerületeinek egyéniségkeresését is ez magyarázza szerintem, sokkal inkább ez, mint a külön gazdasági érdek. Az utóbbi években odáig érlelődött ez a vágyakozás lakóhelyünk „meghódítására”, hogy egyes kerületek komolyan fontolgatták a Nagy-Budapesttől való közigazgatási elszakadás lehetőségét. Ez annál nyilvánvalóbbnak tetszik, mivel Pest-Budát hajdani falvak, kisvárosok gyűrűje veszi körül, a világváros tulajdonképpen kívülről haladt a központi mag felé, és így az egyes negyedekben megmaradt valamennyi önállósági tudat falusi vagy kisvárosi létükből. Bukarest fejlődése például egyenesen fordított jellegű volt, a központi városmag terjedt ki mind szélesebb körben, de legtöbbször nem alakultak ki önállóságra képes peremvárosok, a maguk kereskedelmi és művelődési gócaival, vonzástereivel. Míg a pesterzsébeti inokatestvérem családjá természetesen tartja, hogy akár évekig nem „jön be” Budapest központi negyedeibe, utcáiba, hiszen a maga szűkebb városában megtalál mindent gazdasági, társadalmi, társasági és művelődési létehez.

Pestújhelyi példám azonban, Károlyi gróf gyors elfeledése ingerel: ezekben a részben „önálló” negyedekben porlik szét gyorsabban az emlékezet, itt volna nagyobb szükség az ápolásra.

Akárcsak a kisebbségi életben, miként az előbb említettem.

Faluról hozott hagyományörző hajlamaim jó negyedszázadon át fürkésztek Kolozsvárott és más erdélyi nagyvárosokban a genius loci, a hely szelleme megnyilatkozását, a magyar lakosság érdeklődését vagy közönyét városa iránt. Megálltam Kolozsváron, a Szabadság téren, és kíváncsian lestem, hogy vajon hányan lassítják meg lépteiket Fadrusz János nagyszerű alkotása, Mátyás király szobra előtt? Most egészen más az indíttatása annak, hogy megálljunk a szobor előtt, mióta a román nacionalizmus bösz polgármestere, Gheorghe Funar felcímkezte, fellobogozta, megcsúfolta az egyik legszentebb erdélyi magyar történelmi emléket. Most minden pillantás az Európa-szerte híres alkotásra tüntetés és imádság, éppen fordítottja annak, amit Funar szándékolt: nem elfeledtetni velünk, magyarokkal, hogy

ki volt számunkra Mátyás király, hanem az eddig közömbösebben is tudatosítja nemzeti örökségünket. Kolozsvár magyar önismerete – noha egymást érik a város magyar emlékei – valósággal összpontosul a Mátyás-szoborban.

Húsz és egynéhány évvel ezelőtt a kolozsvári magyar napilap, az *Igazság* cikksorozatát indította, *Kolozsvár felfedezése* címmel. Herédi Gusztáv író, aki egyaránt szerelmese a természetnek és a városi tájnak, Kolozsvár építészeti és művelődési emlékeit mutatta be. Nem válogatott, a teljességre törekedett, éppen ezért magyar önismeret vált a sorozatból, mivel Kolozsváron magyar századok mérték mindig a történelmet. Cikksorozata aligha válthatott volna ki nagyobb érdeklődést, levelek, telefonhívások özöne áradt a szerkesztőségbe, egy részük csak örömet fejezte ki, hogy hosszú szünet után ismét olvashat a város múltjáról, mások javaslatokat tettek, hogy még ezt is, még azt is jobban meg szeretnék ismerni. Alkotó módon kapcsolódtak be városuk felfedezésébe.

Bizonyára összefüggött ezzel a cikksorozattal, hogy az egyik kolozsvári munkásnegyedben, az Írisz-telepen a művelődési ház vezetősége megrendezte a telepiek találkozását a város magyar íróival, a kölcsönös ismerkedés és a közös örökség tudatosítása jegyében. Akkoriban, majdnem negyedszázaddal ezelőtt Kolozsvár munkásnegyedeiben még szinte kizárólag a magyar szó járta, az idehelyezett tisztviselők, aktivisták, tisztek inkább a főtér környékén tanyáztak, ezért lehetett olyan érzése a külföldi látogatóknak, hogy nincs is már magyarság ebben a városban. Az Írisz-telepen tulajdonképpen régi szokást újítottak fel, a „külvárosi találkozókat”, amelyek a negyvenes években megszokottak voltak a negyedben és Kolozsvár más részeiben is. Az Írisz-telepiek az írókat hívták segítségül ahhoz, hogy jobban megismerhessék városukat, múltjukat, önnönmagukat. Szívesen jöttek az írók, olyan élményekkel, amelyek javarészből a munkáséletből fakadtak, tehát visszahozták őket ihlető környezetükbe. Nagy István és Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár és Hornyák József volt leggyakoribb vendég a külvárosokban, a bevezetőt pedig az erdélyi magyar szociográfia és munkásművelődés illusztris pártfogója, Jordáky Lajos tartotta. Többszörösen visszazsorították a közéletből, börtönbe zárták, de megtörni nem tudták. Az élete utolsó éveiben belvárosi összejöveteleken vett részt, írók gyűlésén, értelmiségi tanácskozásokon, szabadegyetemi előadásokon. Jól emlékszem, mindig ezzel fejezte be: „Jöjjenek ki, barátaim, a külvárosokba, elfeledkezünk a külvárosokról, pedig ott őrzik igazán a mi történelmünket.”

Jordáky Lajos a reménység hangján szólított a városok önismeretének megtartására, gazdagítására. Pestújhelyi példám, Károlyi Sándor gróf elvesztése sem hangolná le. Nézzem csak, mutatná a Városházi Napló oldalán az új utcanek ismertetése mellé tördelt felhívást. A Budapesti Honismereti Társaság városunk felfedezésére szólítja a diákokat, 1993-ban. „Szeretnék minél több fiatal Budapest történetének megismerésébe, eddig ismeretlen adatainak feltárásába bevonni.”

Ezekben a fiatalokban reménykedhetünk. Egy vagy két nemzedék kiesése után, helyreállíthatják megint az emlékezet természetes, megtartó rendjét.

Beke György

Csobánc 1822